

„НО СВЪРШВАТ ЛИ ДЕЛАТА НЯКОЙ ДЕН...“

Л. ЛАЗАРЕВ (МОСКВА)

Познавах Константин Симонов почти тридесет години — срок, не ще и дума, немалък. Нашите отношения, отначало далечни и полуофициални, с времето ставаха все по-тесни и близки, а през последните десет години, ако не и повече, бяха вече приятелски; ние често се срещахме — понякога по работа, друг път без всякакъв повод, просто да си поговорим, да вечеряме заедно и да изпием по някоя чашка. В последните години, когато лекарите го сложиха на строга диета (от това той, според думите му, не страдаше особено) и абсолютно му забраниха водката и виното (което го огорчаваше много повече), той често ми казваше с тъга: „Ще пийнеш ли чашка?... Пийни. ... Пък аз поне да поседя наблизо...“ Не знам с какво тези срещи привличаха Константин Михайлович, самият аз, колкото по-отблизо го опознавах, толкова повече се привързвах към него, толкова по-добре го разбирах, толкова по-интересно ми ставаше да го срещам и слушам.

Но има нещо, което вероятно от самото начало трябва да се вземе под внимание, иначе много в нашите взаимоотношения, пък и в тези мои бележки ще остане неясно. ... Моето поколение — на най-младите войници и офицери от четиридесет и първа година — имаше особено отношение към Симонов: от всичко, което тогава, през войната, се печаташе, неговите стихове, очерци, разкази бяха най-близки на нашия нелек опит — във всеки случай аз и моите фронтови другари така ги възприемахме. Струваше ни се — и така беше, — че той по-добре от всички разбира какво се случва да сърбат войниците и офицерите от предната линия, сред калта и кръвта на окопите, редом със смъртта. Навярно затова и досега от неговите военни разкази аз повече от всичко обичам „Пехотинци“ и „Пред атака“. Да се каже, че ние, фронтовите читатели, сме му били благодарни — това няма да изрази и най-малка част от нашите чувства: самото му име сякаш бе обкръжено от някакъв романтичен ореол. Мисля, че това донякъде обяснява защо и моята студентска дипломна работа, и кандидатската ми дисертация са посветени на неговото творчество, защо, когато по-късно станах литературен критик, неведнъж съм писал за книгите му.

Може би има и още нещо съществено. Между моите университетски работи за Симонов и критическите ми статии има голям промеждутък. Това, което той пишеше в първите следвоенни години, не ме привличаше особено, истински интересни ми бяха само неговите книги за войната. Работата не е само в него, но и в мен. Когато сега преглеждам своите статии и рецензии от средата на 50-те години, виждам ясно колко малко са отразени в тях моите главни литературни интереси. Вероятно поради това, че аз започнах да се изявявам като критик, преди да се появи „моята“, на моето военно поколение литература. Тази литература — книгите на Ю. Бондарев, Г. Бакланов, А. Адамович, В. Биков, В. Богомолов, Б. Балтер, А. Ананиев, К. Воробьев, В. Росляков — се роди едва няколко години след това, в края на 50-те. ... Но аз — ето кое е важното в дадения случай и към него клоня, — увлечен от нея, оценявайки от самото начало сериозните ѝ достойнства, защитавайки я горешо, възприемах тази литература не като противопоставяща се (имаше тогава мнозина, които от различни позиции противопоставяха, сблъскаха тези явления), а като продължаваша направеното от Симонов в неговите произведения от

военните години — в повестта „Дни и нощи“, в най-добрите му разкази и очерци. В моята представа съществуваше и вътрешна връзка между новите книги на Константин Симонов за войната и оная „лейтенантска“ (както тогава я наричаха) литература; в най-широк смисъл: направлението беше общо. . .

Всичко това е по-близо до историята на литературата, но не може съвсем да я подминем, когато става дума за писател. А сега за личното ни познатство. Подобно познатство с писателя доста тежко изпитание: дали пък онзи образ на писателя, създаден след прочитането на неговите книги, няма да се разруши от съпоставката с реалния човек от плът и кръв, ще се окаже ли писателят като личност наравно с това, което е написал? И колкото и добре да знаеш предврително, че писателят съвсем не е ангел небесен, а жив човек, че и той може да си има слабости, по-точно: не може да ги няма, че и той си има домашни грижи, далечни от литературата — с родителите, жената, децата, че не за себе си е писал все пак, колкото и твърдо да си знаел това, дълбоко в душата си неволно си задаваш въпроса: такъв ли е, какъвто си го представях, или не е такъв? С това нищо не може да се направи. И нерядко, защо ли да крия, разминаването между създадения въображаем образ и реалността е толкова голямо, че личното познатство с писателя донася не радост, а огорчение. . .

Първото ми запознатство с Константин Симонов бе в същност заочно. Евгения Ивановна Ковалчик, завеждаща катедрата за съветска литература в МГУ, мой научен ръководител, на работа и в „Литературная газета“, чийто главен редактор тогава беше Симонов, през лятото на 1951 г. го помолила да прочете моята дипломна работа „Драматургията на Константин Симонов“, излизаша в издателство „Искусство“ в доволно опоскан вид, което за ония времена никак не беше чудно: млад критик седнал да пише за виден драматург. Евгения Ивановна имала следната идея — ако моята работа се хареса на Симонов, с негова помощ да ме настаня в „Литературная газета“, тъй като след завършването на университета аз уиснах във въздуха, аспирантурата ми въпреки застъпничеството на Евгения Ивановна все нещо се бавеше. В тази история, подхваната от нея с най-добри намерения, мен ме смущаваше обстоятелството, че работата ми е за Симонов. Но Евгения Ивановна уверено каза, че Константин Михайлович е такъв човек, че няма да го вземе под внимание, за него това не било нито плюс, нито минус, той щял да изхожда само от качествата на самата работа.

И така, в назначеното ми време аз пристигнах на Цветной бульвар в „Литературная газета“. Симонов ме прие веднага, взе папката с ръкописа и каза, че ще я прочете за месец, докъм 5 юли, после щял да поговори с мен. . . Той за миг се замисли и погледна календара: не, да поговори нямало да може — заминавал — щял да ми пише. . . Всичко това не трая и минута. . .

Тогава и през ум не ми минаваше, че след няколко години със стопанина на този голям кабинет, с човека, затрупан от недостъпни за моето разбиране важни задачи (пък и аз за пръв път в живота си се намирах при главен редактор), ще имам доста близки отношения. Та колко неща ни разделяха. Той беше само с осем години по-възрастен от мен, тогава едва започваше тридесет и шестата си година, в същност той беше млад човек. Но той не беше просто знаменит, той беше кумир на много читатели. Намираше се на едно от най-високите стъпала на обществената стълбича — член на ръководството на Съюза на писателите, депутат на Върховния съвет на СССР. Това разстояние бе преодоляно постепенно, не изведнъж. Във всеки случай, на мене то доста дълго ми пречеше, караше ме да съм нащрек, пораждаше желание ни в клин, ни в ръкав да подчертавам пълната си независимост, на която, право да си кажа, той не е и посягал.

Бяхме вече доста добри познати, неведнъж се бяхме срещали по повод на различни литературни въпроси, когато той ме покани заедно с Аркадий Галински на вечеря в „Арагви“, поканил бяхме със съпругите си. Помня добре, че беше пред заплата — ние с Аркадий по това време работехме в „Литературная газета“ — както сега казват: бензинът светеше на червено, та взехме пари назаем, за да си платим в ресторанта. Няма да скрия, че тази невежлива, неуместна идея — все пак той ни беше поканил — принадлежеше на мен. Браво на Аркадий — той прецени и в последния миг успя да ме убеди, че постановката „Пия за своя сметка!“ ще постави всички ни в неловко, дори смешно положение. За да приключи с този „сюжет“, ще добавя само, че в оная вечер не видях Константин Михайлович да плаща сметката, кога и как го е направил — не знам, но Аркадий, припомняйки си тази история, дълго време ми се присмива-

ше. . . Но това още не е нищо. . . По време на вечерята аз подхванах спор с Константин Михайлович — ставаше дума за неговите писми и статии. И работата не е там, че спорех — основания за спора и за моите упреци имаше. Но времето и мястото съвсем не бяха най-подходящите за това, и главното — как само спорех! Аз защитавах своята гледна точка демонстративно, нескривано предизвикателно, което с нищо не бе провокирано от негова страна, упреквах го в какво ли не. . . Имаше и още няколко случая, когато, като не успяха да се справя с „комплекса“ си за независимост, аз се държах хлапашки и сега мога само да се удивлявам, че Константин Михайлович понасяше всичко това, че желанието му да се среща с мен не изчезна. Но той беше човек деликатен и проникателен и навярно е разбирал от какво е породено то. . .

А сега ще се върна към своята дипломна работа. Докато ръкописът лежеше в кабинета на Константин Михайлович, мен най-сетне ме зачислиха като аспирант и по този начин замишлях на Евгения Ивановна се лиши от практически смисъл, на което тогава много се радвах. И когато не получих в определения срок писмо от него, аз не се обезпокоих особено — вероятно не е успял или пък не е прочел моята работа, мислех си, и слава богу. Само че две или три седмици след този срок ми позвъни секретарката на Константин Михайлович Нина Павловна Гордон. От разговора узнах, че тя с огромни усилия открила в университета моя адрес и телефон, че е станало нечувано ЧП, че тя моли за извинение, че Константин Михайлович ще бъде много огорчен, че при тях никой не се е случвало писмо да остане неизпратено толкова време и пр. и пр. Тя така искрено се радваше, че ме е открила, че на мен ми стана неудобно. След това получих писмото с дата 5 юли. . . Признавам, бях поразен от строгата педантичност и акуратност на Симонов. . .

След това много пъти имах възможност да се уверя, че стремежът да привежда всичко в ред е органическо свойство на неговата активна натура. Тази любов към реда се проявяваше и в дребните, и в големите неща. Завърнал се от продължителна командировка, той тутакси седнаше да прегледа пощата и да отговори на писмата, за да не се залежават. Не търпеше неизпълнени, „висящи“ неща, не обичаше нищо да отлага. Несправедливостите, от които хората му се оплакваха, той разглеждаше като един вид непорядък, който трябва тоз час да се ликвидира. Неведнъж съм чувал: „Ти знаеш, че не обичам да разсъждавам безцелно, дай да помислим какво конкретно може да се направи.“

Работната му маса обикновено също бе в образец ред — всяко нещо на мястото си, под ръка. Не помня с какво се бяхме накарани да се занимаем веднъж, май трябваше да съчиним някакъв документ, но добре помня казаната от него фраза: „Почакай да прибера от бюрото излишните неща, иначе не могат да работя — пречат ми.“

Той много обичаше всичко, което „организира“ работата — удобни кламери, пликове, всевъзможни папки, флумастери с различен цвят. При него за пръв път видях таймер, той разпалено ми обясни колко е полезен за работата, как мога да се пестя време. След това на стелата на кабинета му се появи дъска с магнит, към която се прилепваха разноцветни картички, на тях записваше какво има да върши. След като позвънеше някому или напишеше писмо, той с видимо удоволствие сваляше картичката и пренареждаше останалите.

Да, той беше акуратен човек. Не си хвърляше думите на вятър, никога не забравяше какво е обещал — дори когато ставаше въпрос за дребноли (а това се помни по-трудно!), не отстъпваше, ако работата изведнъж се запънеше и ставаше ясно, че ще са необходими много повече усилия, отколкото отначало се е предполагало. Когато се наложи тежко болният Борис Слушки — той много го уважаваше — да бъде преместен от една болница в друга, по-добра, а се оказа, че това не е така просто, Константин Михайлович няколко седмици упорито се занимаваше с преместването, направо обърна света наопак, звънеше, ходеше при тези, от които зависеше решението на въпроса, пишеше писма. . . В същото време той самият беше болен — едно след друго го хващаха възпаления на белите дробове. . .

Редът, който бе установил сам за себе си, беше такъв, че кажеше ли за нещо — ще го свърша на двасти, свършваше обещаното именно в този срок, а не, примерно, на двадесет и пети. В такива случаи нито някоя неотложна лична работа, нито дори болест се вземаха под внимание. Те не се считаха за извинителни причини. Не признаваше никакви изключения от това правило. Дори болничната му стая се превръщаше в работен кабинет: дебели папки с ръкописи — и

свои, и чужди — книги, писма, диктофон. И у другите много ценеше акуратността и чувството за отговорност, не понасяше безделииците, лентяите, плямпалата. Пред очите ми той промени отношението си към един човек, като видя как работи, по-точно: как се измъква от работа — този човек имаше навика да кръшка, да не изпълнява обещаното и въпреки че го правеше доста ловко, всеки път едни или други обективни обстоятелства бяха изтъквани от него като причина. Симонов го разбра що за птица е. . .

След четвърт век, прекаран в различни редакции, аз, струва ми се, познах всички видове неприятности, които дебнат редактора при среща с амбициозен, уверен в своята непогрешимост автор или пък с автор небрежен, забравящ, разсеян, объркващ всичко, с автор немарлив, който обича да баламосва и да води за носа, или дори с автор сякаш паднал от луната, който прехвърля цялата работа върху редактора. Да се работи с Константин Михайлович като автор беше леко и приятно — не трябваше да му се напомня, да се дърпа, знаеше се, че всичко ще е, както трябва, той никога не капризничесеше. И главно, с него беше извънредно интересно да се работи. Дори когато жанрът беше неособено увлекателен, примерно — доклад. . .

През 1954 г. от Съюза на писателите предложиха на мен, на Ю. Карасев и В. Турбин да подготвим материали за доклада за прозата, който трябваше да бъде направен на писателски конгрес от Константин Симонов. С това се занимавахме няколко месеца. Отначало Константин Михайлович ни поставяше различни задачи — винаги конкретни, ясни, точни, той добре знаеше какво му трябва, у него всяко нещо бе обмислено. Ние правехме всевъзможни обзори — тематични, жанрови, проблемни. После, когато написа първия вариант, няколко дни поред ние отивахме при него на дачата му, редактирахме, проверявахме, обсъждахме заедно с него написаното страница по страница. Обикновено участвуваше и Г. Колесникова, която по това време работеше като консултант към Съюза на писателите, веднъж дойдоха и А. Марямов и А. Кривицкий. Константин Михайлович пръв изказваше своите съмнения, започваха спорове, ние спорехме с него или един с друг, проверяваше някоя внезапно появила се догадка, мигновено улавяше всяка подхвърлена от някого свежа мисъл, като я разглеждаше и от своя гледна точка. Много скоро по обсъждания вариант не оставаше здраво място, същата участ сполитахме и следващия. Всичко това се правеше с увлечение, с хазарт и в много напрегнат темп — работехме от сутринта до късна вечер. Тръгвахме си съвсем затыпели, а Константин Михайлович често казваше на сбогуване: „Ще подишам малко чист въздух и ще поработя още час-два.“

Когато свършихме работата, той неочаквано ме запитва какво става с моята работа (след защитата на дисертацията си аз все още никъде не работех и затова се заложих с подготовката на материали за доклада) и ми предложи предишното си място — драматург на театъра на Ленинския комсомол. Аз отказвах — плановите ми бяха свързани не с театъра, а с литературата, но бях трогнат от неговото внимание, то излизаше от рамките на нашите неособено продължителни „служебни“ отношения. . .

През месеците, в които работехме над доклада, ние се опознахме истински. Но нищо повече. . . Помня добре, че по време на „неофициалната“ част от нашето пребиваване на дачата — обедите и вечерите — все не ме оставяше известно чувство на скованост. Домакиният беше любезен и обаятелен, но на масата, кой знае защо, общи теми, освен онези, които току-що бяхме обсъждали в неговия кабинет, се намираха трудно. Те се появиха по-късно. . .

Присъщият му демократизъм се проявяваше в държането му с обикновените редактори, във вниманието и уважението, с които се отнасяше към труда на техническите сътрудници и редакции, към снимачните групи. Няколко пъти ми се е случвало да вземам от него интервюта за киното и телевизията. Техниката по правило правеше номера (дори в студията в Останкино). Но колкото и да бързаше — а често в разпределението на деня му нямаше никакви луфтове, — той никога не се показваше нервен, не се сърдеше. Дори ме успокояваше: „Нали виждаш, вървиш им наопаки. . . Ако искаме да стане по-бързо, да си траем. . .“

Заедно с него бяхме отишли да посетим един приятел в болницата. Излязохме, а колата, която трябваше да дойде за Константин Михайлович, кой знае защо я нямаше, беше се забавила. Разхождаме се ние, чакаме. . . Той наскоро беше прекарал ново възпаление на белите дробове, а времето никак не беше за разходки — валише дъжд, примесен със сняг. Влязохме да се поотоплим в един магазин, после във втори. Аз, безпокоейки се за него, предложих да вземам та-

си. Константин Михайлович обаче не ще и да чуе: „Ще пристигне, ще чака, ще се чуди къде ли сме. . . Не бива, не е хубаво така.“

Спомням си и друг епизод. Късна есен. Пътуваме с две коли за Дубно, за среща с читатели на „Вопросы литературы“. Пътят много лош, шофьорите нервни, случва ни се и авария и закъсняваме страшно — с час и половина. Публиката, събрана в една голяма зала, стои, чака ни, най-вече чака Симонов. Качваме се на сцената веднага. Зад кулисите Симонов все пак успява да каже на организаторите: „Моля ви, нахранете нашите шофьори, че много се измъчиха днес.“ Срещата продължи дълго, стана късно. След нея ни поканиха, по-скоро ни помъкнаха на банкет. А Константин Михайлович пита шофьорите дали са ги нахранили. „Не, по всичко е наред, хапнахме.“ След това пита нас ще издържим ли, без да ядем, обратния път до Москва. И рязко казва на организаторите, че ние на банката няма да останем, като им обяснява защо. Те нещо мрънкат за свое оправдание, с всички сили ни молят да останем, казват, че масите са сложени, но Константин Михайлович е непреклонен. Тръгваме си, по пътя дъвчим сандвичите, които една предвидлива сътрудничка на редакцията носи от къщи. . .

При първото ни запознанство Симонов се оказа такъв, какъвто си го представях по книгите му. И приличаше на своите герои — така го възприех тогава. Неговото повеление бе също така мъжествено и прямо, притежаваше същото чувство за дълг, разпростиращо се както върху работата, с която се занимаваше, така и върху отношенията му с хората — близки и чужди; той беше като своите герои — човек на дълга, човек на думата си, добър приятел, верен другар. . .

Такова бе първото ми впечатление. Годишите, преминали в близко познание, го потвърдиха. От друга страна, като опознах добре Константин Михайлович (или Казма, както често го наричаха близките му познати), аз разбрах, че тази връзка с героите му е по-сложна, отколкото отначало ми се струваше, аз започнах да различавам кое в неговото поведение и привичките му идва от характера, от това, което е било заложено у този забележителен човек, и кое е придобито в резултат на строгото самовъзпитание, от което той не се отказва до последните си дни и не си правеше никакви отстъпки, или пък кое е резултат на литературни симпатии — да речем към Хемингуей, а на младини — към Киплинг. . .

Лиричните декларации на поетите съвсем невинаги и във всичко съвпадат с техните житейски принципи, това не е ново. Константин Симонов, пишейки в стиховете си „Няма, няма чужда мъка. . .“, бе неизменно верен на този принцип и постоянно се товареше с чужди грижи и неуредици, старейки се при най-малка възможност да подкрепи този, който имаше нужда, като с всички сили се домогваше до справедливостта, ако това беше нужно. . . За мнозина той беше последната неофициална „инстанция“, където могат да се обърнат в краен случай, с увереност, че ще получат искрено внимание, добросъсърдечие и реална помощ. . .

Веднъж похвън: „Свободен ли си утре вечер? Не би ли дошъл с мен във ВГИК да видиш дипломната работа на едно момче? Нещо са го подготвили.“ Отидохме, видяхме заснетото — и по проблематика, и по маниер то бе чуждо на Симонов, но той оцени таланта на режисьора и се застъпи за него.

Той не беше член на комисията за литературното наследство на Иля Еренбург, но когато сборникът с военна публицистика здраво „заседна“ в издателството, направи всичко възможно да поправи път на книгата и тя излезе само благодарение на неговата намеса и настойчивост. . .

Когато в друго едно издателство решиха поради някаква нелепа предпазливост да свалят от печат публикувания вече доклад на А. Адамович за военната документалистика, Константин Михайлович, който се намирал в болница, предупреди: „Предайте на шефовете от издателството. Ще сменя от сборника и своя материал. И не само това. . . Аз председателствах съвещанието, на което бе изнесен докладът, и няма да търпя подобна дискриминация, има инстанции, които ще разрешат спора ни.“ Това действуваше. . .

Разказах няколко истории, на които съм бил очевидец. Мога да си спомня десетки други, все подобни на тези. А аз знам само една малка част от всички. . .

Може би ще кажете: не какво пък толкова, така и трябва да бъде, това е норма. Работата е там, че тази норма далеч невинаги се осъществява в ежедневието и рядко някой се е придържал към нея с такава последователност и постоянство като Константин Михайлович. . .

Той не само откликваше на всевъзможни молби, случваше се и сам да предложи помощта си. Узнал от случаен разговор, че един талантлив писател живее само в една малка стаячка и му е необходимо жилище, Константин Михайлович веднага попита не може ли да бъде полезен с нещо, свърза се с писателя — преди това те не се познаваха — и взе най-активно участие в решаването на проблема. . .

Той беше от хората, които се увличат — новата интересна работа го теглеше като магнит. През последните години това бяха кино- и телевизионната документалистика. Веднъж между другото му се оплаках, че в киностудията ме карат да върша работа, която ми е чужда — да чета авторски текстове във филмите — пък аз не умея и защо ли ми трябва. Той съвсем сериозно ми каза: „Не си прав. Понякога се налага да се занимаваме с неща, които не са ни работа, че иначе можем да заостенеем в своята.“ Но това негово увлечение по кинодокументалистиката по моему бе свързано с още нещо. Той обичаше да работи в колектив, обичаше задружната, напориста, или както преди се е казвало — кооперативна работа. В известен смисъл през последните години киногрупата му заменяше редакционния колектив. Освен това той имаше толкова идеи, замисли, че дори при неговата феноменална работоспособност не би могъл да ги реализира всичките и щедро ги раздаваше — на сътрудниците на редакциите, които ръководеше, на киногрупата, на приятелите си. . . Никога не забравяше добре работещите хора, привличаше ги в нови и нови задачи.

Има едно стихотворение на Симонов, писано на младини, още преди войната, в него има такива стихове:

Но свършват ли делата някой ден,
но можеш ли, останал тъй без грижи,
сред свои да приседнеш уморен
и тихо старостта да се изниже. . . *

Но едно е да мислиш така на млади години, да искаш така да изживееш живота си, съвсем друго — да постъпваш пак така, когато те нападат болестите, когато силите намаляват, стават все по-малко. При него до края на живота му една работа се застъпваше с друга — паузи нямаше. Той просто не можеше да живее без работа. И до последните си дни носи товара на свои и чужди работи и задължения, защото в това виждаше дълга си, защото не желаше и не умееше да живее другоаче. И колкото нарастваше неговата популярност, толкова по-тежък ставаше този товар. Не помня да е имало време, в което да се е занимавал само със своето творчество, а не с работите на най-различни хора. По устройството на своя характер той беше човек отзивчив, гръмкото му име — както понякога става — не го отделяше от хората и те идваха ли, идваха при него — с неволите, неуредиците, молбите си. Той считаше, че слава съвсем не значи почести и дарове, лаври и литаври, за него слава значеше нравствено задължение.

Да, работата не беше само в неговата доброта. Добротата си е доброта, но само с нея не може да се обясни защо той вземаше така присърце съдбата на всеки попаднал при него талантлив ръкопис, защо за него беше кръвно дело грижата за литературното наследство на Маяковски, Булгаков, Манделщам, Твардовски, Хикмет, Горбатов, Илф и Петров, Вишневски, защо така настояваше за издаването на романа на Хемингвей „За кого бие камбаната“. . . Той обичаше не себе си в литературата — често творецът попада във властта на подобно чувство, — той истински и безкористно обичаше литературата. Оттук идеше и широтата на неговите естетически възгледи (достатъчно е да се погледнат имената на току-що изброените писатели, за да се уверим в това), затова и винаги се радваше на чуждите успехи. . .

Колко беше доволен, когато подписаха за печат броя на „Дружба народов“, в който се печаташе повестта на Вячеслав Кондратиев „Сашка“ (между другото, тя видя бял свят благодарение на старанията на Константин Михайлович) — сякаш се публикуваше нещо негово. . . Но най-поразително е, че той беше в състояние да сравни нещо харесало му със своите работи и да го постави по-високо, да го предпочете. Трябва ли да казвам, че творецът рядко е способен на това, но можем ли да го упрекнем, че безрезервно обича своите творби? . . Ето какво пише

* Стиховете в текста преведеха Соня Каникова и Андрей Борисов.

Симонов през март 1944 г. на Твардовски за „Тюркин“ (струва си навярно да се спомене, че по време на войната това е единственото писмо до Твардовски, писано не от читател, а от писател): „Това е нещо, за което нито в поезията, нито в прозата никой досега освен тебе не е можал и не е посмял да се залови. . . Мен също ме е тревожила тази тема и съм правил няколко опита, които — за щастие! — не видяха белия свят, пък и разбрах, че за това, за което ти пишеш — за душата на войника — на мен не ми е далено да напиша, че не е за мен, че няма да сполуча, няма да се справя.“ Веднъж разговаряхме с Константин Михайлович за съвременната поезия и той каза за Слуцки: „Той прави в поезията това, което аз бих искал да правя, ако пишех сега стихове.“ Разговорът беше съвсем обикновен, необвързващ и в такъв случай човек всичко може да каже, но ето предговора към „Избраното“ на Слуцки, написан от Симонов няколко месеца преди смъртта му, тук мислите и думите са премерени и същата мисъл е изразена с още по-голяма определеност: „И за войната, и за следвоенните години Слуцки написа такива стихове, че като ги четеш, нерядко си казваш: ето, всичко това ти би искал да напишеш, но не написа, ето, и за това мислиш като него, но своята мисъл не се изпълни в стихове, а той е сполучил.“

Симонов не просто обичаше литературата, той считаше, че е отговорен за нея, и не снижаваше степената на своята отговорност заради спокойствието и благополучието си, а с годините я уещаваше все по-остро, издигаше я все по-високо. . .

Да си представим истинската тежест на този товар вероятно ще бъде възможно едва след като бъде публикувано епистоларното наследство на Константин Симонов (ако не цялото, тъй като то е огромно, то поне една съществена част от него). Имам някаква представа за това: когато Константин Михайлович подготвяше за печат подбор от своите писма, той ми даде да прочета преписката за няколко години. Но дори в писмата тази страна от неговия живот и от работата му, отнасяща се до много хора, не е отразена напълно. . .

Ако не бяха тези безчислени писма, срещи, телефонни обаждания, тичане, грижи, Константин Симонов без съмнение би могъл да напише още не една книга. Но ако той се беше отеглил от всичко това, книгите, които би написал, сигурно нямаше да се отличават със същата нравствена висота, със същата притегателна сила. . .

* * *

Преди няколко години Криста Волф взе интервю от Константин Симонов. Разговорът бе публикуван на немски, след това и на руски. В руския текст Константин Михайлович направи съкращение. Той се отказа да печата своя отговор на въпроса за писателската слава, за популярността. Навярно му се е струвало, че дори един искрен и честен отговор на този въпрос може да бъде изтълкуван превратно: като увереност, че славата му се полага. А на Криста Волф той бе отговорил: „Въпросът за писателската слава и популярност е такъв, че като му отговаряш, трудно е да не си изкривиш душата, по-добре е изобщи да не отговаряш. Но, както са казвали у нас в миналото, ще се прекръстят и ще скочат във водата. Не са ли опасни славата и нейният синоним — популярността? По моему, отговорът може да бъде само един: разбира се, опасни са. Разбира се, човек, съзнавайки, че го четат навсякъде, е длъжен много повече от другите хора да мисли как да се държи, длъжен е с по-голяма предвидливост да се отнася към възможността да оскърби, да засегне другия човек, длъжен е да привикне към един постоянен самоконтрол. Мисля, че всичко това е по-леко, с него по-лесно можеш да се справиш, когато продължаваш да работиш и не живееш от процентите на написана някога, много отдавна книга. Изобщи, когато много работиш, остава по-малко време да мислиш за друго, в това число и за собствената си слава и популярност. Ето още една полза от постоянната работа.“

В тези думи ясно се разкриват някои принципи на Константин Михайлович. Той беше нарек да не би неговата популярност, оказването му внимание да ударят като рикошет тези, които в дадения момент се намираха с него. Никога не забравяше това. Ето един шрих. На едно съвещание в Минск, посветено на военната документалистика, за участниците изпрашаха микробуси, които ги отвеждаха от хотела в Дома на писателите и обратно. Идваше и една „Волга“ — за Симонов, тъй като ръководеше съвещанието. Той нито веднъж не се възползува от нея. През цялото време някак си ставаше така — сякаш съвсем естествено, случайно, в това нямаше

и сянка от демонстрация (вижте ме какъв съм демократ!), — че той винаги пътуваше с другите в микробуса. Само хората, които добре познаваха Константин Михайлович, можеха да се досетят, че това не е случайно. . .

Симонов притежаваше едно качество, което аз почти не съм срещал у други хора — или поне у хората от света на изкуството. Живеейки в Москва в непрестанно, изтощително бързано, натоварен свърху мира с множество задължения, подложен на заслепяващите лъчи на славата, притъпяващи остротата на зрението, той умееше да спре изведнъж, за да се погледне, да погледне това, което правеше отстраня, да прецени трезво всичко и да се постарее да отхвърли това, което намери за излишно, да преодолее инерцията на начина си на живот и породените от него схващания. Той култивираше, възпитаваше в себе си навика да се самоконтролира.

На вечеря в ЦДЛ, посветена на неговата 50-годишнина, той каза: „Е, разбира се, когато дойде такъв празник — петдесетгодишнина — спомняме все хубавото. А на мен ми се иска всички присъстващи тук, събралите се тук мои приятели да знаят, че не всичко в живота си харесвам, не всичко съм правил, както трябва — знам това, — невинаги съм бил на висота. На гражданска и човешка висота. Има в живота ми неща, за които си спомням с неудоволствие, има случаи, когато не съм проявявал нито достатъчно воля, нито достатъчно мъжество. Аз не ги забравям. Казвам го не в порядъка на някакво разкаяние, това си е лична работа на всеки, а просто защото, помнейки тези случаи, не ми се иска да повтарям грешките. И ще се постарая да не ги повтарям, колкото и да е трудно. . .“ Спомням си как бяха посрещнати в залата тези толкова необичайни за юбилейна реч думи. . .

Спомням си и друг случай. Празнувахме 55-годишнината на Константин Михайлович в неговия дом. Към средата на вечерта, когато всички вече бяха поразгорещени, един от неговите бивши приятели поднесе на виновника за празненството репродукция на негов портрет от четиридесет и шеста година и произнесе малка реч в стихове, чийто общ смисъл доста точно може да бъде предаден с думите на популярната на времето песен „каквото беше, такъв си и остана“. Тази идея не ми се хареса — аз не считам онова време за най-добро в живота и творчеството на Симонов, и тъй като на мен се падаше да произнеса следващия тост, аз предложих да пием за мъжеството на стопанина, който не се бои да се променя, да изоставя старото, да къса с него. Моят опонент, макар и да не споменах името му, бе засегнат и ми подхвърли не съвсем вежлива реплика, някой му отговори жлъчно, друг го подкрепи. Стана кратка, но напрегната и главно — неподходяща за празник престрелка. На другия ден, като се считаш за нарушител на спокойствието на вечерта, аз позвъних на Константин Михайлович, за да му се извиня. Оказа се, че той съвсем не е бил раздразнен от малкото произшествие, напротив, всяка дискусия, каза той, е полезна, защото помага на самоопределението; разбира се, по-добре човек да се променя, ако, разбира се, върви към хубаво. . .

Ирония, лек присмех, хумор — това беше неговият маниер да разговаря. Често иронията за него се превръщаше в средство да отдели важното от незначителното, несъщественото от сериозното, формата от същността. В някаква статия ме бяха нарекли „критик-фронтак“. Тази статия му попаднала пред очите. Дълго след това той си спомняше това тромаво определение и лекичко ме дразнеше: „Тук при мене е един критик-фронтак — казваше някому по телефона и ме поглеждаше, — ще поседим още час с него. . .“ Прочитайки в една рецензия — „най-авторитетния критик на Симонов“, той залопча всякак да си играе с тази странна формула: „Виж, ти, колко важен съм станал, имам си и най-авторитетен критик.“

Той умееше при случай да убие на място с убийствено насмешлива реплика, но по-често не толкова остроумничеше, колкото иронизираше. Преди започването на различни тържества кабинетът на директора на ЦДЛ блести от златни генералски паго̀ни. . . След разговор с един от генералите, който много уверено внушава нещо на Константин Михайлович, той се приближава до мен и сочейки с очи своя събеседник, крие усмивката си и тихо казва: „Той току-що ми каза точно с този тон: „А, ще звънна на Бакланов да го уреди веднага. . .“, като че Бакланов и досега служи като лейтенант в собствената му армия. . .“

Един критик, който многократно бе хулил книгите на Симонов, обвинявайки го в клеветничество и бог знае още какви грехове, когато бе устроена читателска конференция (вече след като на Симонов бе присъдена Ленинска награда за трилогията „Живи и мъртви“), произне-

съл хвалебствена реч, в която отбелязвал най-вече прекрасния образ на руския пълководец Серпилин, подчертавайки всячески това определение — „руски“. „Не бих реагирал на неговото слово, въпреки че не понасям лицемерието — разказваше Симонов. — Но не можех да пропусна този пасаж. В заключителната си реч аз най-вежливо го смъртах за неточността: „Навярно, по-добре би било да се каже за Серпилин — съветски пълководец. Като следваме вашата логика, от уважение към точността, в най-лошия случай би трябвало да се каже — руско-татарски пълководец, защото майка му е била татарка.“ Да беше видял как се смяха в залата... Пък и аз, право да си кажа, се забавлявах...“

Но неговата ирония по правило не беше обидна, тъй като бе обърната и към самия него. Той се радваше на шегите и когато го поднасяха, никога не се обиждаше на закачките, забравяше собствената си тежест, не си придаваше сановинически вид, не се правеше на жив паметник, не живееше единствено с мисъл за собствената си важност. Веднъж му изпратих от Прибалтика купена във вестникарска будка картичка, направена от една негова контешка снимка, с ехидните думи, че ето най-сетне нашите съветски писатели започват да конкурират изпълнителя на ролята на Щирлиц. Когато се върнах в Москва, той си призна, че разрешил да печатат тази снимка като картичка, без да помисли как ще изглежда това, смя се много и ми подари снимката, от която бе направена картичката...

В „Звезда“ се появиха записките на Виктор Конецки, в които писателят разказва как той в качеството си на дубльор на капитана участвувал в изпращането на няколко кораба по Северния морски път. На един от корабите се намирали в качеството си на пасажери Константин Михайлович, жена му и дъщеря му. Конецки много смешно, не съвсем беззлобно — друг човек на мястото на Симонов навярно би се обидил (от разговор с Конецки разбрах, че той се е опасявал от подобно нещо) — описва каква „вълна“ вдигнало това пътешествие сред екипажите на корабите. Той се надсмива най-вече на отношението към знаменитостта, към „звездата“, но и самата знаменитост си получаваше своето. Константин Михайлович позвъни от Гурзуф и каза: „Отдавна не съм се смял така. Като пристигне следващият брой, ще го дочета и ще пиша на Конецки, да му благодаря.“ Но не успя да го направи...

Това чувство за хумор, насочено и срещу самия него, също бе проява на присъщата му самокритичност, на трезв и строг самоконтрол. Тази негова способност да преценява безпошадно себе си ме поразя още в онова първо писмо — там за писата „Чакай ме“ се казваше: тази писанка, макар и писана с добри намерения, е лоша, а на много места дори много лоша, и колкото и да се опитвах да я направя добра, нищо не излезе, т. е. тя е лоша в основата си и Вън съвсем правилно показвате защо тя е лоша. Но на Ваше място аз, без да смекчавам формулировките, бих написал за нея по-кратко. Предметът на анализа според мен не заслужава да бъде разглеждан толкова подробно.“

„Слушай, ами Симонов не ти ли се обиди? Здраво си го... Все пак — толкова критически бележки. Той как го изтърпя?“ — горе-долу така ми говореха колегите, когато излезе моята книга „Военната проза на Константин Симонов“. „Никак не се обиди. Така че комплиментите ви трябва да са за него“, отговорях обикновено аз. Това предизвикваше неподправено удивление, а често и недоверие към думите ми: „Какво говориш? Вярно ли е? Не може да бъде...“ И тази реакция не е случайна. Та колко по-често става обратното. И на мен ми се е случвало откровено казаното ми мнение, че не всичко е добро в дадено произведение на някой автор, който сам ме е молил да го прочета, да предизвика обида, да доведе до усложнения в добрите дотогава отношения, случваше се и тези отношения просто да се прекратят...

Когато Константин Михайлович прочете моята книга, ние разговаряхме цяла вечер, преди всичко за главата, посветена на творчеството на Симонов от първите години след войната. В тази глава става дума за творческата криза, която той преживя тогава, за загубата на ориентир, в това число и нравствени, за дагъка, който той плати на илюстративността и безконфликтността. Няма какво да се крие — на един писател не може да му стане приятно, като прочете подобно нещо за себе си. Но Константин Михайлович не мислеше да се обижда, тревожеше го друго. Тук не е мястото да възпроизвеждам този дълъг разговор (никога не съм записвал беседите си с Константин Михайлович, те бяха част от моя и неговия живот, а не предвидливо подготвям материал за бъдещи мемоари, но много неща, включително и този важен за нас

двамата разговор, помня добре). Едно мога да кажа сега: тогава Константин Михайлович не се стремеше просто да ми обясни защо е станало така, виждах, че той иска и за себе си да излезе „докрай“ къде стъпихме ние накриво, къде сбъркахме с дума“, както пише в довосенните си стихове по друг повод. Той говореше и за себе си, и за това, което е писал тогава, безпощадно, считайки, че тесносно-неумерената му обществена дейност на полето на литературата едва не го е погубила като човек и писател — точно така се изрази. Разказваше как несправедливият разгром на повестта „Димът на отечеството“ и неоправданите дитирамби по повод на писата „Чужда сянка“ са го дезориентирали, внесли опасна неразбория в житейските и литературните му възгледи. Беше му тежко да съзнава всичко това, но той не желаше да смекчава нищо, не желаше да си създава самоилузии и да хитрува сам със себе си.

Много ценеше и у другите това умение, без страх да се гледа истината в очите, колкото и да е неприятна за самия теб. Веднъж някой заговори пред него с доста високомерен тон за маршал Тимошенко. Константин Михайлович възрази: „Няма да засягам военните въпроси, те трябва да се разглеждат сериозно и внимателно, а ще разкажа нещо. Когато обсъждаха дали да бъде пуснат на екран филмът „Ако ти е скъп дома...“, бяха организирани няколко прожекции за висшите военни чинове. На една от тях беше поканен и Тимошенко, като се е разчитало, че той вероятно ще се присъедини към противниците на филма. Когато прожекцията свърши, бе предложено обсъждането да стане на другия ден. И тогава Тимошенко каза: „Аз мога да кажа мнението си и сега. На мен ми бе по-трудно, отколкото на всеки друг да гледам този филм, но нищо не може да се направи — във филма всичко е истина.“ Аз знам колко е трудно да си диш себе си и не мога да не уважавам тези, на които им достига гражданска смелост да го направят.“

Отношението към себе си определяше и отношението на Симонов към критиката на неговите произведения. В разговор с мен, поместен през 1973 г. във „Вопросы литературы“, той казваше: „... Аз се отнасям много спокойно към критика с художествен характер, към неприемането от страна на критика на моя стил, дори към рязкото неприемане, към осъждането на моите слабости. Към това аз се отнасям спокойно и, струва ми се, способен съм да се съглася с всеки критик, открил в моя книга действителни слабости. Понякога не съм съгласен с даден критик, но ми е интересен ходът на неговите мисли, неговото мнение по един или друг въпрос и аз прочитам с интерес статията му и у мен не се появява желание да го опровергам.“

Тези думи на Симонов се потвърждават от едно любопитно, струва ми се, без прецедент в съвременния литературен живот негово писмо. Това е писмо до критик, строго смъртен, задето бе критикувал остро един от романите на Симонов. „Без каквото и да било удоволствие — пише Симонов, — напротив, с огорчение, прочетох абзаца, който се касаеше до мен и до вас. С особена скръб прочетох фразата, свеждаше се в същност до това, че шом веднъж „критиката единодушно е решила“, че този роман „е едно от най-значителните произведения на годината“, не е прилично някой отделен критик да съсредоточи вниманието си върху това, което в романа е написано слабо. И защо собствено да не може? Защо след десетки одобрителни рецензии за романа да не може да съществуват други мнения и въобще, и в частност? ... В нашата литература вече има няколко неприкосновени писатели и неприкосновени произведения. И мярналата се в този абзац далечна възможност да попадна в тяхното число ме изпълни.“

Той действително не искаше да го пазят от критика и да го хвалят по задължение или по принуда. Не можеше да търпи фалша и лицемерието и когато се сблъскваше с тях, излизаше от кожата си. На приема, организиран от Секретариата на Съюза на писателите в чест на неговата шестдесетгодишнина, някакъв полковник, в чието разпореждане се намираше военното издателство, произнесе много пишна, изпълнена с уверения в любов реч. Когато той седна, Константин Михайлович неочаквано взе думата и каза, че ще спре да се уважава, ако премълчи: възвишените думи на полковника никак не отговарят на практиката на военното издателство, което през последните години не е пуснало нито една негова книга. ...

Симонов не понасяше миризмата на тамаи, „повдигането на цената“, отнасяше се с откровеност, с крайна нетърпимост към опитите да бъде превъздиган чрез принизяване на другите. Той си знаеше цената, но знаеше и докъде се простират възможностите му. И не само не се боеше от критика — дори много остра, той жалуваше за истина, за откровеност, търсеше начини

да проверява написаното, стремеше се да извлече от критическите забележки всичко разумно, полезно, за да го използва след това в ръкописа. Много свои неща той е давал на мен и още двама-трима приятели — Е. Воробьов, Д. Ортенберг, на някои военни, да ги прочетем преди публикуването им, тъй да се каже, по линия на личните отношения. Не помня нито един случай на раздразнение от негова страна заради сурова преценка или заядливи забележки. Понякога спореше, понякога казваше: „Прав си, но точно това не умея, няма да мога да го направя“, но никога не се отдръпваше, не се отнасяше пренебрежително, не затаяваше обида. Една от своите книги той ми подари със следния надпис: „На скъпия ми Лазар — другар и ругател“.

Ние рядко сме си писали — в нашия век по-икономично и по-просто е да се използва телефонът. Но ето едно писмо — той се намираше в болница, а аз в нашия творчески дом край Москва, да се свързваме по телефона беше трудно. Цитирам тази част от писмото, където става дума за моите съвети (отбелязвам за всеки случай, за да не възникват неясноти при четенето на моите бележки: отначало ние с него бяхме на „вие“, после той започна да казва ту „вие“, ту „ти“, а в последно време се обръщаше към мен на „ти“, като само в официална обстановка употребяваше „вие“): „С първите редове на моето писмо Ви благодаря за Вашето писмо, за стремителното изчитане на моята повест и за добрите съвети. В известна степен аз ги изпълних, например свързах „Пантелеев“ и „Жена ми се върна“, като накарах Лопатин да сравни вътрешната история с шпионката на Арбатската стрелка и историята на жената, останала при немците в Одоев. Направих и други малки връзки. Не успях с всичко, тъй като на практика се оказа, че няколкото забележими, нови, големи вмъквания на Лопатинови размишления в „Пантелеев“ разрушават по нещо, лишават го от цялостност. В „Левашов“ става добре, а в „Пантелеев“ — не става. Явно тъканта е такава, че не позволява да се правят по-големи изменения. Правил съм го само там, където е почти незабележимо.“ Мисля, че това писмо прекрасно илюстрира неговото неамбициозно, делово, работно отношение към критическите бележки. . .

В свързаните с литературата неща Константин Михайлович винаги беше пределно тактичен и добросъвестен, обичаше във всичко да има точност и яснота. . .

В своя сборник „Днес и преди“ той включи един наш разговор, печатан преди това във „Вопросы литературы“, като предварително ме попита дали не възразявам. Една вечер бях при него, разговаряхме по работа. После дойдоха гости и седнахме да вечеряме. Вече на масата той си спомни: „Дойдоха коректурите на книгата и разговорът с теб е там, виж го как изглежда.“ (Между другото, той много обичаше всичко това: коректурите, самия процес на раждане на книгата, самата книга, особено ако беше оформена с вкус, макар че и у нас, и в чужбина беше излязло безчислено множество негови книги.) Аз бегло прелистих коректурите, открих нужната страница и с удивление установих, че там е набрано не това, което беше в списанието — не „Разговора води Л. Лазарев“, а „Отговори на въпросите на списание „Вопросы литературы“. Тази формулировка ми се стори странна и неуместна: ставаше дума за разговор „на живо“, в който двамата събеседници участвуват активно, а не за отговори на предварително подготвени въпроси на редакцията. Това беше главното, което ме смути. Няма да скрия, стори ми се, че има и някакво пренебрежение, или нещо такова. Да се обясняваме на масата, пред други хора, беше неудобно и аз си отидох, без да кажа нищо. А на другата сутрин заминах за Малесевка. Когато писах оттам на Константин Михайлович по повод на нещо, за което бяхме разговаряли, аз много се колебах дали да му пиша и за това. Честно казано, спираше ме обстоятелството, че в един момент аз се бях почувствувал уязвен. Това чувство ми беше неприятно, но особено неприятна беше мисълта, че Константин Михайлович може да реши, че то е в основата. Но след това реших, че няма да постъпя добре по отношение на Константин Михайлович, ако премълча, и го написах. В отговор получих бърза телеграма: „Скъпи Лазар, глупавата грешка, не моя естествено, поправих при четенето на коректурите за подробността както се казва чакай писмо, прегръщам ваш Константин Симонов.“

И друга една история. Позвъниха ми от издателство „Московский рабочий“ с молба да напиша предговор към томче Симонова проза. Много не ми се пишеше: наскоро бе излязла моята книга за военната проза на Симонов, а да се напише другояче фактически същото е трудно. Пък и сборникът, поне така ми се стори, не беше съставен по най-добрия начин. Но аз не отказах: отговорих, че ще помисля. Мина ми през ума, че може би са се обърнали към мен по

препоръка на Константин Михайлович. При случай му разказах за обаждането и добавих: „По моему, това е глупаво. Никому неизвестният Лазарев да представи на читателите писател, чисто име знаят дори тези, които не са го чели.“ Константин Михайлович, както се изразяват героите на Богомоллов, мигновено „претегли“ ситуацията: „Аз ги насочих към теб. Извинявай, дължен бях да те предупредя навярно. Искаше ми се, за по-хубаво. . . Ако няма да те затрудни много, напиши, моля ти се. Поредицата им е такава, че не може без предговор.“ (Какво означаваше това — „искаше ми се, за по-хубаво. . .“ — аз узнах неотдавна; попадна ми писмо на Константин Михайлович до едно издателство, в което той, като назовава няколко литератори, които биха могли да напишат предговор към сборник негови стихове, предупреждава: „Само за едно ви моля: ако се обърнете към някого от назованите от мен другари, не споменавайте, че аз съм ги посочил, кажете, че така е решило издателството. Зашто иначе бихме могли да ги поставим в неловко положение — ще им е неудобно да откажат, а може по някаква причина да не им е до писане или да нямат време, което се случва и е съвсем естествено.“)

И което е характерно: той бе запомнил тази история. Когато бе запланирано ново събрание на съчиненията му (докато беше жив, излезе само първият том, и сега то ще бъде не десет, а дванадесеттомно — ще бъдат прибавени статии и писмата му), той ме покани, каза, че ме моли да напиша предговора и че по този повод ще ми позвъни редакторът. На няколко пъти ние обсъждахме плана на събраните съчинения, като съставихме томове, ходихме заедно да се договаряме в издателството и за това, и за типа на коментарите. . .

* * *

На войната не само са посветени повечето от произведенията на Константин Симонов, тя не само беше главна тема на творчеството му, но и главно събитие в неговата биография, много неща в живота — своя или на другите — и в хората той измерваше с нея. Неслучайно бе писал:

Не бива да хулим човека,
изправен пред съдния час,
нека първата зима военна
бъде мярката строга за нас.

И мислейки за смъртта си, той неизменно се връщаше към онази страшна, кървава четиридесет и първа, към жестоката и тежка война, след която „години двайсет, трийсет живите не вярват, че са живи“. Затова той завеща да разпръснат праха му над Буйническото поле край Могильов — то бе останало завинаги в паметта му като бойно поле, където той за първи път е видял как хората стоят до смърт; именно там в онези дни, когато не е вярвал, че сам ще оцеле, той повярвал, че фашистите по някой начин няма да могат да ни победят. . . Сега там стои една каменна плоча, на която е изсечено „Константин Симонов“, а на около сто метра има обелиск на бойците от 388-и полк, оставили костите си в боевете за Могильов. Симонов се чувствуваше неразривно свързан с тези, на които съдбата не бе дарила, както на него, следвоенните години, с тези, които останаха завинаги на бойните полета, както е могло да се случи да остане там и той. Прахът му се смеси с праха на загиналите в четиридесет и първа година. Той се завърна при тях — завинаги. . .

Когато през 1974 г. тръгнах в командировка от списанието за Монголия, той по собствена инициатива ми даде писмо до другаря Цеденбал, в което го молеше да ми помогне да отида до Халхин Гол, по местата на сраженията. Макар че в това писмо става дума за мен, то характеризира преди всичко самия Константин Михайлович — само затова ще си позволя да го цитирам. „Самият Лазарев е инвалид от Великата отечествена война, фронтовак, командир на разузнавателска рота — пишеше той. — Но преди него на фронта попада братовчед му Иля Юриевич Вилнер, който е бил командир на картечна рота на Халхин Гол и е загинал там през юни 1939 г. Лазарев би желал да посети местата, където на времето е загинал неговият братовчед. Освен това той има и друга цел: Лазарев написа книга за моите военни романи, Великата отечествена е виждал с очите си, познава я по-добре от мен, но на Халхин Гол, където се развива

действието на „Другари по оръжие“, той не е попадал и освен личните си причини и като критик има желание да види с очите си тези места, свързани за всички нас с паметта за нашето братство по оръжие.“

Много в това писмо е продиктувано от желанието на Константин Михайлович да ме представи пред другаря Цеденбал в най-добра светлина — това е понятно, — но тук се проявява и нещо друго, това, което в стиховете си той нарича „строга и желязна“ мярка на четиридесет и първа година. Колкото и да се е подсмивал заради определението „критик-фронтовак“, за отношението му към мен — пък и не само към мен, — имаше значение и обстоятелството, че на фронта съм командувал взвод и рота. Тези, които са гледали филмите му „Вървял войникът“ и „Войнишки мемоари“, помнят колко много значеше за него „човек от предната линия“...

Няколко години преди 30-годишнината от Победата в ЦДЛ се състоя вечер „През 41-ва бяхме седемнадесетгодишни“, посветена на писателите, които са били сред най-младите войници и офицери на Великата отечествена. Много се учудих, като видях в залата Константин Михайлович: имаше толкова много мероприятия, в които той беше длъжен да взема участие, а тук бе дошъл по свое желание. . . След това поговорих с него и разбрах, че на тази вечер той е дошъл от уважение към тези, които са били войници и офицери на предната бойна линия. . . Същото чувство го накара да се залови за документалните филми за войниците. . .

Разбира се, той познаваше войната много по-добре от мен, за сравнение и дума не може да става. Но когато в писмото си казваше, че аз я познавам по-добре, той не хитруваше — наистина беше убеден, че някои неща аз познавам по-дълбоко. Явно преувеличената му представа за моите знания може да бъде обяснена с това, как той оценяваше собственото си участие във войната. „Аз не бях войник, бях чисто и просто кореспондент. . . Това съвсем не е най-коравият край на войната. . .“ — неведнъж изказваше тази мисъл. Всеки път считаше за свое задължение да го подчертае — не само от скромност, но и за да отдаде дължимото на тези, които се бяха сражавали на предната линия. . .

А в действителност познаваше войната като никой друг. Не съм срещал — във всеки случай поне сред военните писатели — човек, който да го превъзхожда по обема на тези горчиви знания. Мнозина бяха преживели повече, мнозина бяха пострадали на фронта повече, а той бе видял и познал повече от тях. Освен това той умееше да вижда неща, които далеч не всички забелязваха — погледът му беше проникателен. В следвоенните години със собствените си упорство и трудолюбие той попълваше своите и без това уникални знания. Симонов не просто „събираще материал“ за произведенията, над които работеше — в този стремеж да узнае повече за войната, да я разбере по-добре, да проникне по-дълбоко в нейните скрити закономерности бе вложена страстта на човек, който с цената на всичко иска да се добере до жизнено важната за него истина. Всичко, случило се през онези сурови години, бе постоянен предмет на неговите неотстъпни мисли. Затова във всяко негово ново произведение ни се разкриваха непознати дотогава — и за нас, и за него — страни на народната война.

Много узнах от неговите книги за войната, много нови неща чух и от самия него. За първи път той ми каза за дневниците на Халдер: когато работел над „Живи и мъртви“, маршал Жуков му препоръчал да види тези работни записки на немския генерал, още неиздавани у нас, като най-обективен чужд източник за първата година на войната. Когато тези дневници бяха издадени на руски език, аз веднага и с голяма полза за себе си ги изчетох. От Симонов узнах колко наши военнопленници са попаднали при хитлеристите и колко от тях са били унищожени — тези цифри бяха забутани сред бележките към една преводна книга на немски документи. Том подир том — той ме подтикна, — четях аз след него мемоарите на Чърчил. . .

Изобщо, прочитайки някоя интересна книга — не беше задължително да е книга за войната, — той нерядко ми предлагаше: „Искаш ли да я прочетеш? Заслужава внимание.“ Това можеше да бъде, да речем, стенографски отчет на заседанията на първата Държавна дума или пък някакъв военноисторически журнал, издаван в провинцията в самото начало на двадесетте години, спомени на Пилсудски за полската кампания и полемически бележки на Тухачевски към тези спомени, мемоарите на лейб-медика на Александър I. . . Дори тези няколко изброени от мен книги дават представа за широтата на неговите интереси. По тях може да се съди и за на-

сочеността им — занимавах го най-вече историята, особено военната история: документи, изследвания, мемоари. . .

Четеше, както се казва, непрекъснато. При посещенията си в болницата, където той погледнаше все по-често и често, неизменно го заварвах сред планина от книги. През 1978 г. пътувахме заедно до Минск — в едно купе и на отиване, и на връщане. До два часа през нощта той не гасеше светлината, в ръката си държеше книга. Константин Михайлович беше един от най-внимателните читатели на списанието „Вопросы литературы“, в което работех аз, винаги забелязваше и това, което е направено хубаво, и несполуките — имаше забележителен журналистически усет. Откривайки в книга или статия нещо любопитно, не можеше да се въздържа от удоволствието да го прочете на глас. Това можеше да бъде цитат от Василий Розанов, свидетелствуващ, че някои новомодни литературни концепции не са изобретени от авторите си, а заимствувани, проникателно-точна рецензия на Осип Манделшам за стиховете на Коваленко, параграф от руския военен устав от началото на века. . .

Той не обичаше разговорите за своите болести, на преки въпроси отговаряше с явна неохота, едносрично, най-често се изплъзваше с шегата. Мнителността, хленченето, самосъжалението му се струваха недостойни за мъж. Това, че той е тежко болен, че му е зле, че му минават най-черни мисли, аз разбрах след един разговор. Той ме запитва защо съм в толкова лошо настроение. Отговорих, че брат ми се е разболял, обречен е, остават му няколко месеца живот. „Той знае ли?“ — запитва изведнъж Константин Михайлович. „Мисля, че знае. Почти е сигурен. Само че никому нищо не казва“ — отвърнах аз. „Правилно. Така и трябва — каза той и след кратка пауза добави: — А аз казах на лекарите, че трябва да знам колко ми остава. Ако е половина година — ще правя едно, ако е година — друго, ако са две — трето. . .“ Мъчеше го кашлица, появиха се задух, слабост, но той се държеше, не даваше вид, че мисли за най-лошото. Шегуваше се: „Усилията на лекарите довеждат до стопроцентна смъртност.“ Но няколко пъти се изпусна. Веднъж, беше през октомври 78-ма година, той позвъни, гласът му беше много отпаднал. Аз запитах какво има. „Ами тук с Нина Павловна подреждаме снимките — ужасна работа излезе“ — отвърна той. „Друга работа нямате ли си. . . За какъв дявол?“ — укорих го аз. „За да има Лариса по-малко грижи след всичко“ — каза той. Това му беше толкова не свойствено, че аз прехвърлих разговора на нещо друго, без да реагирам на неочаквано изпуснатата фраза. Струва ми се, на другия ден вечерта бях при него. Той кимна към полиците, където акуратно наредени стояха големи картонени папки с фотографии. „Виждаш ли! Ами я виж последната. . .“ — предложи той. На нея имаше надпис: „Сбогувания“ или нещо подобно, погледнах няколко снимки — погребения, надгробни паметници — и мълчливо поставих папката на мястото ѝ. У мен остана чувството, че той искаше да каже нещо, но в последния миг се спря. И ние се заловихме за работа: той ми даде да прочета черновата на статията, посветена на скандалните коментари към първия том на Маяковски, чиито събрани съчинения излизаха в качеството на приложение към списание „Огоньок“. . .

Той е мислел за приближаващата смърт още когато е съставял първия том от своите събрани съчинения, който се появи на бял свят през март 1979 г. Сред няколкото включени тук, непубликувани дотогава стихотворения има едно, явно навяно от невесели мисли и изразяващо натрупаното за много години негово отвращение към установения траурен ритуал, към тшеславната суетня покрай сълзите и мъката:

А бе понякога и страшно —
ако не тук, ще паднеш там.
Пък мястото. . . нима е важно,
два метра все ще имаш сам.

Онуи ли място прословуто,
предел на тукашния ред?
За него — тъй е то прочуто.
са нужни връзки в „Моссъвет“.

А ако някому сте мили,
няма ще има след смъртта
освен за плач, за друго сили?

Приемайте: шом не тук, значи там.

Томът завършва с един непечатан преди превод на Киплингова епитафия. Мисля, че това е направено умишлено, защото при подредбата на преводите не е съблюдаван нито хронологичен, нито азбучен ред, тя е организирана така, че именно с тази епитафия да завършва томът. Ето и самата епитафия:

Изминал своя земен път,
клеветниците си подсещам:
макар запътил се откъд,
аз с вас отново ще се срещам.

Оставям книгите си тук,
в тях отговор за мен търсете,
не се обръщайте към друг,
на мира близките ми оставете.

През юли той се върна от Гурзуф в много лошо състояние — никога не бе изглеждал толкова зле, крымският санаториум явно не му беше помогнал. Той позвъни и помоли да отида. При него бяха някакъв посетител — не помня кой — и Нина Павловна. Отначало говорихме делово, след това известно време просто си приказвахме. Посетителят си отиде, Нина Павловна също се нареди да си ходи, надигнах се и аз. Той каза: „Остани, трябва да говоря с теб.“ Посочи купчината диктофонни касети, струпани върху бюрото: „Напразно ги взех. Нищо не работих. За пръв път в живота си не можах да работя.“ Явно това го потискаше повече от всичко. Той помълча, сякаш за да събере сили, после каза: „Привеждам в ред всички свои неща. Това е пакет с писмата на Альошка за архива. Това са семейни работи. През последните години ние с него се сприятелихме — и той премина към обичайния си ироничен тон. — Дали той порасна или годините мен направиха по-умен.“ И пак сериозно: „Исках да поговоря с теб за Комисията за литературно наследство.“ И прочел в очите ми какво искам да му отговоря, изпреварвайки ме, каза: „Само не казвай, че не желаяш да разговаряш на тази тема. Това е мъжки разговор. . .“

Сега пред мен е последното писмо на Константин Симонов, изпрати го на Комисията за литературно наследство другарят Цеденбал. Зад това кратко писмо стои една дълга история, започнала преди четиридесет години. . . Писмото е писано на 2 август, в болницата, в реанимационното отделение — не е трудно да си представим какво му е струвало да напише тези няколко реда (за това може да се съди и по почерка). Но той е считал за свой дълг да поблагодари на другаря Цеденбал за поканата да присъства на едно тържество и да обясни причината, поради която не може да отиде. А щом той считаше, че е длъжен да направи нещо, намираще отнякъде сили — дори когато вече ги нямаше. . . А този път Марина Бабакаминаваше за Монголия с току-що завършения от нея филм „Халхин Гол, 1939“.

Последната статия на Симонов, отпечатана докато беше жив, също е за Халхин Гол — тя се появи около две седмици преди смъртта му, на 15 август 1979 г. в „Литературная газета“ — не знам дали е видял този брой. Ето нейното начало: „Сякаш напук се случи тъкмо сега, в дните на четиридесетгодишнината на Халхин Гол, да съм принуден да крача напред-назад из болничната стая, а не, както се надявах, по горещата, суха по това време монголска степ.“

Той много искаше да замине, много говореше за това през последните месеци и до самото отпътуване за Гурзуф не губеше вяра, че ще може да го направи. Не става дума, разбира се, само за това пътуване или за самия юбилей. . .

Обстоятелството, че и последното му писмо, и последната му статия са за Халхин Гол естествено е по волята на случайността, колкото и многозначително и символично да ни изглежда сега. Просто Халхин Гол винаги е присъствувал в мислите му, една част от сърцето му беше там. Навярно човек може да забрави много неща в живота си, но не и първото си сражение.

А именно там, на Халхин Гол, през август тридесет и девета година Константин Симонов попада под обстрел — много по-рано от връстниците си. Нима това би могло да се различава от метат му?

Когато по повод на четиридесетгодишнината на халхинголските събития в Централната студия за документални филми бе решено да се заснеме филм, Константин Михайлович поради болестта си не се залови с това, но обеща да помага с каквото може. Той предложи на студийния режисьор на филма да бъде Марина Бабак, а автори на сценария — Давид Йосифович Ортенберг и аз. През цялото време той беше в течение на работата, снабдяваше ни с редки материали (комплект с излизали на Халхин Гол наш армейски вестник „Теоретическая красноармейская“, военноисторически изследвания — наши и японски, публикувани в трудно достъпни издания, мемоарни очерци, писма на участниците в боевете — всичко това събрано и съхранено от него). Прочете най-внимателно и заявката, и сценария, и дикторския текст, гледаше заснетия материал — неговите съвети и бележки много ни помогнаха.

Но това не е всичко. За филма беше нужно интервю с другаря Цеденбал — разговора преведе Константин Михайлович (по време на тази среща в Москва той получи онази покана от другаря Цеденбал за тържествата в чест на четиридесетгодишнината на Халхин Гол, за която благодари в последното си писмо). Освен това във филма стихотворението „Танк“ трябваше да прочете сам авторът и Константин Михайлович, който тъкмо в тези дни се чувствуваше много зле, въпреки това пристигна в студията за запис. . .

В последните дни на юли, преди да замине в отпуск, аз го навестих в болницата. Освен мен бяха дошли Нина Павловна (тя също се готвеше за отпуска) и Марина Бабак. В разговора Константин Михайлович спомена, че на другия ден трябва да диктува статия за Халхин Гол, която отдавна бил обещал на „Литературная газета“. Въпреки че не се надявах да ме послуша, аз започнах да го разубеждавам: сега той трябва да се лекува, това е по-важно от всичко, вестникът има време да си организира друг материал, той няма да го постави в трудно положение. Марина ме подкрепи. „Но аз обещах“, каза Константин Михайлович. „Вие сте обещали, когато сте били здрав и не сте лежали в болница“ — забеляза Марина. Той не ѝ възрази. Стори ми се, че Константин Михайлович не желае да спори с нас, но няма и намерение да следва нашите благоразумни съвети, затова просто прехвърля разговора на друга тема — той изведнъж зареазкава една история, която бил чувал от военните и която сякаш нямаше никакво отношение към настоящия спор. Когато след войната, разказваше той, маршал Жуков бе назначен за командващ на Одеското военно окръжие — а това беше голямо понижение за него, — той пристигнал на мястото на новата си служба в началото на учения. Ученията се провеждали далеч не по най-добрия начин, известна немалка роля изиграло обстоятелството, че мнозина били убедени: понижението е извадило Жуков от релси, той едва ли ще се заеме с особено усърдие с работите на окръжieto. Така че те изпълнявали задълженията си през куп за грош. При разбора на ученията новият командващ започнал със следните думи: „Вие кой знае защо сте решили, че са ви изпратили някакъв друг Жуков, а аз съм същият онзи Жуков, макар и на друга длъжност.“ И маршалът тутакси продемонстрирал това. „Та ето — каза неочаквано Константин Михайлович, обръщайки се към Нина Павловна и сочейки нас, — те кой знае защо са решили, че аз вече съм някакъв друг Симонов. Пък аз, въпреки че съм болен и в болница, съм си същият.“ И той се разсмя. . .

Изглеждаше много по-добре, отколкото след Крим, и се чувствуваше по-добре — само пристъпите на кашлица го мъчеха, както преди. Той се надяваше, че предстоящата му не особено сложна операция, в същност най-обикновена процедура, ще го избави от нея, очакваше нетърпеливо тази операция, определена за последните дни на август, операция, която се оказва съдобносна за него. Беше прекрасна лятна вечер, ние дълго се разхождахме из болничния парк, той се шегуваше, разказваше най-различни забавни истории, свързани с пребиваването в Гуларипши.

Една от тях съм запомнил. Домашната помощница там имала кокошки, които нощем кой знае защо не влизали в курника, а се настанявали по дърветата като на прът. Тази домашна помощница много обичала да стреля. Ако вечер ненадейно пристигнали гости и трябвало да се приготви вечеря, тя вземала пушката и тръгвала като на лов да търси кокошките. Аз казах,

че това е прекрасна идея: сутрин на мен мира не ми дават враните, които населяват дърветата пред нашите прозорци, а лете още в четири часа призори редовно устройват своите шумни общи събирания. Константин Михайлович предложи: „Искаш ли да ти дам ловджийската пушка, която ми подари генерал Свобода? Изключителна пушка, рядка, вярно, че с нея още никой не е стрелял, тъкмо ще си първият. Ще проведеш като нашата домашна помощница чистка — само че не на кокошките, а на враните.“ Аз се шегувах, че ако започна да стрелям по враните в самия център на Москва, до Арбатския площад, може да бъде неправилно разбран. „Да — подхвана той, — боя се, братко, че дори на мен ще ми бъде трудно да те отгърва.“

Припомням си тези весели истории, за да покажа в какво хубаво настроение беше тогава той. Нищо не предвещаваще надигащата се трагедия. И през ум не ми минаваше, че след по-малко от месец ще трябва да прекъсна отпуската си и да отлети за Москва за неговото погребение. . .

А в онази вечер се разхождахме много до късно, той дойде да ни изпрати чак до автобусната спирка и когато на другия ден позвъни, разказа със смех как му направили забележка за това нарушение на болничния режим. . . Той явно беше доволен, че е имал достатъчно сили, за да стане разрушител. . .

Телефонен звън: „Лазар, добър ден. . . (Ако слушалката е вдигнала жена ми: „Ная, добър ден, повелителят ти в къщи ли е?) Обажда се някой си Симонов. . . Какво ще правиш утре вечер? Свободен си?. . . Мини тогава. . . Имаме малко работа — за петнайсет-двайсет минути. . . Пък после ще си поприказваме. . .“

Още чувам този глас. . .

Преведе от руски: Соня Каникова